

УДК:
323.1:159.922.4

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=32
Бр. 2 / 2012.
стр. 1-26.

*Милена Пешић**

Институт за политичке студије, Београд

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У ДИСКУРЗИВНОЈ ПРАКСИ: ЈЕДНО ПРОМИШЉАЊЕ У МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНОМ КЉУЧУ**

Сажетак

Овај рад бави се мултидисциплинарним истраживањем проблема националног идентитета схваћеног као друштвени конструкт. С тим циљем у уводном делу рада истраживан је социјалнопсихолошки аспект феномена, потом је фокус померен на конструктивни значај језика/дискурса за његово друштвено дефинисање и редеоинисање, односно његове јавне артикулације. Завршни део рада посвећен је јавним дискурсима колективног самопоимања и њиховој политичкој и идеолошкој употребљивости. При том, опсервације су биле фокусиране на три облика политичког стереотипа, који се због широке употребе и одрживости како у јавним тако и у свакодневном дискурзивним праскама могу посматрати као посебни дискурси; то су: „збирно карактерисање“ нације, митске реминисценције и просторно-временско мапирање у националном кључу. Оваквим приступом настојали смо да превазиђемо дихотомизацију природе овог феномена на политичку и културну димензију, успостављањем сложенијих релација између језика, етнокултурне и политичке димензије националног идентитета.

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

Кључне речи: национални идентитет, култура, социјална идентификација, политика, дискурс, стереотип, демократски и национални капацитети образаца идентификације

Саморазумевање колектива је отворен, динамички процес између савремених наратива и садржаја вернакулара. С једне стране оно се стално реорганизује и путем нових стереотипа, с друге стране саморазумевање колектива је онакво каквим га култура преко својих средстава – предања, веровања, ритуала, песама, прича итд. усађује у свест човека.¹⁾

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ КАО СОЦИЈАЛНОПСИХОЛОШКА КОНСТРУКЦИЈА

Идентитет представља једну од темељних категорија за промишљање релација појединца, културе и друштва. Као сложен, мултидисциплинаран проблем, он проучавању намеће приступ кроз синтезу социјално-психолошких, културолошких, антрополошких, политиколошких увида. С друге стране, изразита поливалентност овог појма захтева јасније омеђивање његовог семантичког поља у конкретном разматрању.

Кључни психолошки механизам формирања идентитета представља процес идентификације, као поистовећивање са различитим социјалним категоријама (друштвени слој, религија, етнос, друштвена група, нација, професија...) при чему се оне налазе у стално променљивом хијерархијском односу. Данашња плуралистичка друштва одликује идентитет као мешавина неретко противречних парцијалних припадности, односно вишеструки и контекстулано-ситуациони идентитети, за разлику од традиционалних друштава у којима су парцијални идентитети конституисали јединствен идентитет.²⁾

Социјални идентитет схвата се као „део индивидуалног *self* концепта, који је заснован на знању појединца да припада социјалној групи (или групама) заједно са вредностима и емоционалном везаношћу које такође чине припадност одређеној групи“.³⁾ Он је конструкција превасходно одређена стереотипним својствима ко-

1) Ђерић, Г. (2008), *Пр(р)аво лице множине*, Филип Вишњић, Београд, стр. 39.

2) Рог, К. (2000), *Слике у главама*, стр. 278-279.

3) Милошевић Ђорђевић, Ј. (2008), *Човек о нацији*, Институт за политичке студије, Београд, стр. 18.

ја конституишу групу, односно које она сматра конститутивним за представу о себи. Релевантност сваке од тих, за осећање припадности и самоидентификацију конститутивних одлика, као што су култура, етнос, језик, религија, питање је конвенције и личног избора (прихватања или одбацивања), а не ствар природне датости или прокламација. Посредством процеса категоризације појединац перципира себе као припадника групе, а групу као хомогени ентитет, умањујући разлике и увећавајући сличности унутар ње, док друге групе сагледава у маниру прецењивања разлика између њих и властите групе. Значење групне припадности увек је дефинисано односом према другим групама и уоченим разликама. Тако процес категоризације, будући да омогућава разликовање „нас“ и „њих“ представља један од кључних чинилаца припадности групи, односно представља важан део процеса социјалне идентификације, као и важан механизам социјалне оријентације који битно утиче на креирање и дефинисање позиције појединца у друштву/у свету.⁴⁾

Национални идентитет представља, дакле, пре свега врсту/вид испољавања социјалног/колективног идентитета. Он упућује на горепоменуту унутаргрупну сличност и на међугрупну различитост; настаје у сталној интеракцији појединца са околином, односно у међусобном односу с другим нацијама. У вези с овим последњим важна је и димензија „додељивања“ националног идентитета од стране других, односно важна је сама чињеница да нас други виде као припадника одређене групе/нације.⁵⁾

У овом раду, у проучавању националног идентитета, полазимо од идеје о дијалектичком јединству индивидуалног и друштвеног/колективног идентитета,⁶⁾ односно од схватања идентитета као развојне, динамичке, релационе, поливалентне категорије. Јер, у науци је постала неспорна чињеница да је модерно доба донело амбивалентност, хетерогеност, мултиплицитет и отвореност перспектива, а идентитети су постали нешто променљиво, плурално,

4) Рот, К. (2000), *Слике у главама*, Београд, стр. 279. Опширније о теорији друштвене идентификације у: Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“, *Communication Research*, 15, 659-679, 1988

5) Милошевић Ђорђевић, Ј. (2003), „Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета“, *Психологија*, 36 (2), 125-140, Београд, стр. 131.

6) Ако појемо од схватања идентитета као доживљаја појединца о властитом „ја“, то „ја“ не можемо сагледавати изван контекста социјализације, нити занемарити чињеницу да се оно мора стално потврђивати кроз социјалну интеракцију. „Основа за успостављање друштвеног идентитета је способност разликовања на релацији „ја“ – „други“ и „ми“ – „они“, која се прави у свим језицима и културама“ и представља базични идентификацијски механизам. Прелић, М. (2008), стр. 25.

историјско, контекстуално и динамично. За разлику од првобитног значења идентитета које потенцира његову сталност и хомогеност саме категорије, савремени појам упућује на његов динамички, интеракцијски карактер, његову тешко рашчлањиву мултидимензионалност, као и на тесну повезаност идентитета и језика (дискурса), односно идентитета и културе.⁷⁾

Национални идентитет, као и нација, припада оној врсти друштвених феномена који, упркос тезама о њиховој дотрајалости, и прогнозирању изумирања живахно истрајавају како у јавном/научном дискурсу и свакодневним дискурзивним праксама тако и у идентификацијским обрасцима појединаца. Комплексност овог феномена, и поред бројних покушаја у оквиру различитих друштвених дисциплина (социјалне психологије, социологије, антропологије, културологије, комуникологије), чини га и даље извориштем бројних дилема које ограничавају напоре у његовом научном одређењу. Јасна Милошевић Ђорђевић⁸⁾ издваја три базичне дилеме које стоје на путу тим напорима: прва се односи на контроверзан статус феномена националног идентитета као предмета научног истраживања, будући да термин изворно потиче из политичке теорије и дневне политике и да значи истовремено „превише и премало“; друга дилема проиходи из „концептуалне анархије“ и „терминолошког хаоса“ који прате покушаје његовог прецизнијег дефинисања; трећа дилема везана је за немогућност изналажења јединственог критеријума класификације дифузних и често опречних теоријских приступа националном идентитету. Компромис у тумачењу супротних концепција могућ је „само ако се оне не схватају дихотомно, него као континуум на чијем једном крају је примордијалистички екстрем датости и непроменљивости националног идентитета“, а на другом „инструменталистички екстрем променљивости и флуидности националног идентитета“.⁹⁾

Од савремених приступа националном идентитету, као најопштије полазиште у овом раду издвајамо конструктивистички приступ¹⁰⁾ који комбинује, с једне стране елементе примордијалистич-

7) Голубовић, З., (1999), *Ја и други*, Република, Београд, стр. 2, 8-9.

8) Милошевић Ђорђевић, Ј., „Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета“, *Психологија*, vol. 36 (2), 125-140, Београд, стр. 126-127, 129.

9) Милошевић Ђорђевић, Ј., „Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета“, *Психологија*, vol. 36 (2), 125-140, Београд, стр. 131.

10) У основи инструменталистичког/конструктивистичког приступа идентитету стоје политички или интересни конструкти. Идентитет се схвата као променљив, флуидан,

ког схватања идентитета – не искључује постојање ирационалних примордијалних емоција (дубоке, неизрециве и непроменљиве везе), иако полази од рационалне основе идентитета, а с друге стране инструменталистичко схватање идентитета, које потенцира политички и прагматички интерес/конструкт у основи заједничке припадности. Према конструктивистичком схватању, дакле, национални идентитет се конструише током живота и производ је споја унапред датих примордијалних веза и избора које појединац прави следећи своје интересе, културне и политичке преференце. Томе треба додати и осетљивост за контекст/друштвене околности које потенцирају развијање националног идентитета, својствену ситуационистичком приступу овом феномену.¹¹⁾

Да би национални идентитет добио емпиријски ухватљиво значење, мора да буде операционализован, транспонован у сферу утврдивих чињеница, посредством одређених идентификатора као типичних обележја од којих друштвене групе конструишу власти идентитет, али и приписују идентитет другим, будући да им, полазећи управо од низа обележја, придају одређено значење, условљено културом. У социјалној психологији се, уз сву шароликост теоријских приступа који одбацују и превазилазе пуки примордијализам, издвајају следеће одреднице националног идентитета као базичне: језик, култура, државна обележја (територија, држављанство), самокатегоризација, скуп заједничких особина и вредности и религија.¹²⁾

Према А. Смиту, карактеристике заједничке етничке зајенице су: колективно име, мит о заједничком пореклу, заједничко историјско сећање, своја земља и солидарност. Реч је дакле о „замишљеном“, фиктивном, метафоричком својству. Етницитет се кон-

везан за посебне околности и избор који унутар њих прави појединац. Према инструменталистичком схватању које потенцира рационални приступ идентитету, националне групе су створене из интереса и вештачки се одржавају док год постоје прагматични разлози за то. Из перспективе овог приступа, национални идентитет се сагледава кроз функционалност како за државу/политичку заједницу тако и за појединца. Тако се говори о „економско-територијално-политичкој функционалности“ (која држави обезбеђује ресурсе, територију и радну снагу), и о интимној/унутрашњој функционалности која појединцу обезбеђује перцепцију себе (самодефинисање, и самопоштовање) и других. Smit, A. (1998) *Nacionalni identitet*, Beograd (према, Милошевић Ђорђевић, *Човек о нацији*, Институт за политичке студије, Београд 2008, 34)

11) Connel S, Hartman, D., (1998), *Ethnicity and Race, Making Identities in Changing World*, London, Pine Forge Press Sage Publications; (према Милошевић Ђорђевић, *Човек о нацији*, Институт за политичке студије, Београд 2008, 36)

12) Милошевић Ђорђевић, Ј. (2003), „Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета“, *Психологија*, vol. 36 (2), 125-140, Београд, стр. 125.

струише по линији културног афинитета, оваплоћеног у митовима, сећањима, заједничким симболима и вредностима.¹³⁾ При том, дилема да ли је етнички идентитет само један од историјских облика идентификације или или несводљива чињеница људског понашања остаје на снази, јер управо могућност његовог политичког мобилисања/ инструментализације стално подсећа на важност ирационалне димензије етничке припадности.

Како истиче Б. Андерсон, нација и национални идентитет уживају и данас велики емоционални легитимитет, побуђују снажан осјећај привржености. Разлог за то лежи у културним коренима национализма. С једне стране, без обзира на стварну неједнакост, нација се увек поима као као снажно хоризонтално другарство/братство; с друге стране, постоји велика сличност између „замишљања заједнице“ нације и религиозног менталитета која се састоји у „преобликовању неумитности у континуитет“, успостављањем везе између мртвих и још нерођених покољења мистеријом регенерације; као световни начин да се судбина претвори у континуитет, да се случају да смисао. А по аутору, „ мало је ствари било (и још јест) погодније у ту сврху од идеје нације“. ¹⁴⁾

Као што је већ речено, појам националног идентитета означава један комплексан и мултидимезионалан друштвени феномен и као такав не може се без нужних редукција сводити на једно значење; јер оно зависи од много чинилаца, а примарни је контекст у којем се појам употребљава. Међутим, покушаји значењског свођења појма очити су и у теоријској сфери и у академским/јавним дискурсима и у свакодневним дискузивним праксама, са различитим мотивима и идеолошким и политичким предзнацима. Једна од основних теза овог рада јесте та да се национални идентитет, схваћен као друштвени конструкт не може одвајати од етничког, јер се тиме губи увид у његове културолошке основе. Јер, како истиче А. Смит схватајући национализам као планетарну форму културе, реч је о преплитању идеологије, језика, митологије, симболизма и свести који дају темељ националном идентитету.¹⁵⁾

13) Е. Смит, А. (1998), *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд; Жунић, Д. *Национализам и књижевност*, стр. 12, 14. <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf>

14) Андерсон, Б. (1998), *Нација, замисљена заједница*, Плато, Београд, стр. 22.

15) Жунић, Д. *Национализам и књижевност*, стр. 12; <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf>

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ: ДРУШТВЕНИ КОНСТРУКТ ИЗМЕЂУ СОЦИЈАЛНОПСИХОЛОШКОГ, ЕТНОКУЛТУРНОГ И ПОЛИТИЧКОГ

У складу с горенаведеним схватањем вишедимензионалности самог феномена националног идентитета, један од примарних циљева овог рада биће тај да се мултидисциплинарним опсервирањем националног идентитета схваћеног као социјални конструкт осветле релације између језика, културне, етничке и политичке равни националног идентитета. Јер постаје све јасније колику реалну друштвено-историјску моћ имају социјални конструкти, моћ деловања кроз учешће у процесима означавања друштвене стварности и њених феномена. То би уједно био и допринос обогаћивању погледа на овај феномен који је у политиколошком дискурсу доживео неке значајне и спорне редукције значења.

О националном идентитету често се говори као о споју двеју категорија димензија: политичко-грађанских (грађанско-територијалних) и културно-етничких (етничко-генеалогских). Могло би се рећи да је на снази нека врста дихотомизације саме природе феномена на политичку као грађанску и културну као етничку.¹⁶⁾ Једна од смерница овог рада биће настојање да се уочена дихотомизација/редукција политичког и културног превазиђе самим приступом.

Приступ проблему националног идентитета у овом раду полази од културно-етничке димензије националног идентитета, као што су језик, митови, етнички стереотипи, сагледава је „из језика“, разматрањем њене јавне артикулације, конструкције и механизма идеолошке и политичке (зло)употребе. За такве циљеве анализа дискурса показује се као водећа „методологија“. На тај начин, посредством увођења у разматрање „дискурса националне репрезентације“ у јавној сфери могуће је установити сложеније и конкретније релације између језика, културне, етничке и политичке равни националног идентитета, а тиме и потврдити тезу о њиховој нераскидивој повезаности. Ово сматрамо важним, јер смо уверења да

16) Изразом ове дихотомизације сматрамо и све варијације општепознате поделе национализама на „источни“ као у основи етно-културни (читај примордијални, антидемократски) и „западни“ као грађанско-политички (читај савремени, демократски). Опширније у Смит, А. (1998), *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд

су култура и „етнос“¹⁷⁾ као најважнији конституенти националног идентитета много више од интерне могућности, „ресурса“ за инструменталистичку/идеолошку, политичку употребу посредством симбола и стереотипа.

У овом раду, полази се, као што је већ речено, од значења националног идентитета које га своди на друштвени конструкт. Истраживање се организује око тумачења смисла његових језичких реализација у друштвеном оптицају под збирним радним називом „дискурс националне репрезентације“; посебан фокус ставља се на редукције значења оних везаних за колективно/стереотипно самопоимање припадника нације, на његово репрезентовање посредством инструментално упрошћених митских конституената, као и на симболичко „мапирање“ просторних и временских одредница у националном кључу.

Једна од водећих теза овог рада јесте та да се национални идентитет као интеракцијски феномен не само социјалнопсихолошки конституише, већ и језички конструише у јавној сфери. Ако јавну сферу посматрамо најуопштеније као социокултурни простор у коме се различите културне склоности, идентитети односно дискурси боре за престиж у означавању друштвене стварности, па тако и „националног“, онда се национални идентитет може схватити као „производ различитих антагонистичких дискурса, пракси и позиција које се често међусобно пресецају“.¹⁸⁾

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ КАО ДРУШТВЕНИ КОНСТРУКТ

Ако проблему националног идентитета приступимо изван редукција политиколошког дискурса и фокусирамо се на социјалнопсихолошке, језичке и друштвене механизме и динамике који му стоје у основи, добићемо нешто сложенију представу о овом феномену. То пре свега значи укључивање у разматрање тога како дискурси којима располажемо у оквиру своје културе и на које се ослањамо у комуникацији с другима конструишу наше идентитете

17) Формозе, Б. (2009), „Расправе о етницитету“, *Идентитет(и)*, Слио, Београд, стр. 300.

18) Хол, С., (2001) „Коме треба идентитет?“, *Реч*, 64/10, Београд, стр. 218; Опширније о дискурсу као пракси која „систематски формира објекат о коме говори“ у: Фуко, М. (2007) *Поредак дискурса*, Карлос, Лозница; Фуко, М. (1998), *Археологија знања*, Плато, Београд.

и однос према другима. Пођемо ли од тезе социјалног конструкционизма да не постоји стварност по себи већ само њене индивидуалне и колективне конструкције, онда се процеси њиховог настајања, друштвеног преношења и (идеолошке, политичке) (зло) употребе показују као веома значајни.¹⁹⁾

Према заговорницима социјалног конструкционизма, сви објекти наше свести укључујући ту и наше схватање особе и наш идентитет, конструишу се посредством језика, а производе их дискурси као „кохерентни системи представљања.“ Дискурс схваћен као „начин конструисања значења који врши утицаје и организује и наше акције и наше схватање себе“ омогућава нам да ствари сагледамо „изнутра“. Дискурс није нешто што надграђује или репрезентује постојеће категорије, већ нешто што их креира. Те категорије схватамо као симболичка средства именовања оних аспеката наших идентитета које свакодневно проживљавамо као припадници генерације, пола, професије, класе, слоја нације, културе, заједнице. Дискурси не само да доприносе разумевању ових категорија, већ их креирају и преобликују. Представе о „нама“ и о „другима“ укључују у себе репертоар неких идентитета док репертоар других користе ограничено, или искључују. Управо та редукваност репертоара идентитета показује колико ограниченост дискурса унутар одређене културе, односно доминација одређених дискурса у јавној сфери подразумева и „системе искључивања“ и какав они значај имају за креирање не само идентитета појединца већ и целе заједнице.

Иако идентитети, будући да су социјално конструисани нису непроменљиви и утврђени неком суштинском природом као „дате“ категорије, то не значи да су произвољни или насумично обликовани. Дискурси су блиско повезани с начином на који је одређено друштво уређено и с начином на који се њиме управља. А то упућује на политичку анализу конструкције друштвеног света, укључујући ту и лични и друштвени идентитет.

19) Реч је о становиштима социјалног конструкционизма, на основу којих се наше поимање себе и друштвене стварности сагледавају као друштвене конструкције зависне од културе у којој настају, односно од културних образаца утканих у језик. При томе, наглашава се да однос између вербалних ознака, менталних представа и објеката на које се односе престаје да буде само пука репрезентација, већ постаје конститутиван, односно постојање објекта и његово представљање постају неразлучиви једно од другог. Тако долазимо до појма дискурса и његове улоге у конструкцији друштвеног живота и идентитета. Опширније у Бер В. (2001), *Увод у социјални конструкционизам*, Zepher Book World, Београд, стр. 92.

Савремена проучавања усредсређују се на испитивање тога како дискурси једног друштва истовремено рефлектују, конституишу и репродукују одређену друштвену организацију, културне вредности, веровања и норме; како дискурс илуминира/генерише социјалне процесе, а посебно унутар социјалних конфликта; коначно и саме релације дискурса и социологије постају предмет истраживања.²⁰⁾

Како истиче Мишел Фуко, „дискурс је пракса која формира објект о којем говори“. Он обезбеђује референтни оквир, начин тумачења света и давања значења том свету, а ми их интернализујемо посредством језика, образовања и друштвених интеракција. Језик нам, тако, посредством дискурса пружа субјективно искуство себе и света.²¹⁾

Идентитет се рађа из људских интеракција и заснива на језику. Он се конструише посредством дискурса којима располажемо у оквиру своје културе и на које се ослањамо у социјалним интеракцијама; настаје преплитањем многобројих различитих нити, категорија припадности. Свака од ових компоненти конструише се дискурсима који постоје у датој култури (дискурс нације/етничитета, образовања, сексуалности...).²²⁾

Као што је већ речено, један од основних циљева овог рада јесте опсервирање смисла језичких реализација конструкта националног идентитета у друштвеном оптицају; посебан фокус ставља се на редукције значења оних везаних за колективно/стереотипно самопоимање припадника нације, на његово репрезентовање посредством инструментално упрошћених митских конституената, као и на симболичко „мапирање“ просторних и временских одредница у националном кључу.

У научном, посебно политиколошком дискурсу веома су присутне редукције значења стереотипа на „реторику поједностављујућих истина о „својима“ и „туђима“, „нама“ и „другима“, односно на етничку дистанцу која се очитује у прецењивању „својих“ и потцењивању „туђих“; међутим, иако то јесте једна од његових

20) Grimshaw, A., (2003), “Discourse and Sociology: Sociology and Discourse”, *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffirin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing.

21) Фуко, М. (1998), *Археологија знања*, Плато, Београд, стр. 49; видети и: Фуко, М., *Поредок дискурса* Карпос, Лозница, 2007: Бер, В. (2001), *Увод у социјални конструкционизам*, стр. 95.

22) Бер, В., нав. дело, стр. 87.

манифестација није и целовита истина о његовој природи и друштвеним функцијама; стереотипи представљају незаобилазне механизме наше психолошке конституције, нашег сазнања и социјалнопсихолошких процеса уопште. Као „израз нужности језичког (мисаоног) економисања“, односно поједностављивања и униформисања – типификовања представа о свету“ стереотип није само вербална реалност већ нешто што и на семантичком нивоу има вредност „примарне реалије“. Индивидуално виђење стварности моделовано је стереотипима као „заједничким, на типски начин редукованим представама о њој“. Стереотипи су когнитивне формуле, уврежена уверења која служе асимиловању окружења у сопствени сазнајни оквир и сналажењу у друштвеној стварности. То су „историјски променљиве, али ипак стабилне свакодневне категоризације, типизације окружења“. Као такви, стереотипи имају важну когнитивну функцију. Као системи социјалног прилагођавања и разграничавања, стереотипи имају и важну друштвену функцију. У сфери свакодневне и јавне комуникације они кодификују понашања у различитим ситуацијама, те представљају важне социјалне оријентире.²³⁾

Посебно важна за наш проблем јесте и чињеница да се културни идентитет управо и конституише помоћу културних стереотипа, схваћених као „системи промотивних постулата, или као структуре перцепције/интерпретације света, у смислу серије замисли које су схематизоване путем социјализације и образовања“. Основу тог процеса чини способност симболизације и разумевања значења који обезбеђују заједнички оквир интерпретације света.²⁴⁾

На пољу јавне политичке примене посебно долази до изражаја прагматски значај стереотипа, у виду ефеката идеолошког мобилисања њиховог значења. То је могуће зато што они играју важну улогу и у учвршћивању заједничких представа сваког колектива, посредством јасних вредносних атрибуција. Као такви, стереотипи имају важну улогу у јачању групне кохезије; означавајући границу између припадника групе и оних који то нису, они омогућавају групну идентификацију (било да се она дефинише преко пола, узраста, професије, сродства, језика, религије, односно кроз етничку, културну припадност, идентификацију са нацијом или државом)

23) Рот, К. (2000), *Слике у главама*, стр. 260; Ђерић, Г. (2005), *Пр(р)аво лице множине*, стр. 34, 36, 42-43.

24) Голубовић, З., нав. дело, стр. 33.

те тако представљају важне чиниоце грађења како индивидуалног тако и социјалног/националног идентитета.“²⁵⁾

За проблем којим се бавимо, посебно су важни етнички стереотипи, као „клишетиране, формулаичне и аксиоматске представе“ које (као и национални митови, национална карактерологија и национална просторно-временска „топографија“ о којима ће бити речи у наставку рада) представљају облике наратива којима се изражавају колективна уверења и самопоимања.

Етнички стереотипи се неретко поистовећују са предрасудима, као „судовима који постоје и пре личног искуства појединца са одређеном групом и које појединац преузима без провере“, а који настају „интеракцијом афективних ставова и превасходно когнитивних стереотипа“, стичу се рано и некритички преузимају, те представљају основу за настанак афективних клишеа о „непријатељу“. Танка је линија која дели стереотип као поједностављујуће и уопшталачко уверење о својствима неке друштвене групе или њених припадника и предрасуде као става о истом који има негативни предзнак. У екстремном виду, негативна и деструктивна страна стереотипа очитује се у феноменима расизма, шовинизма, антисемитизма, ксенофобије који се са њом повезују.²⁶⁾

Стереотип се учвршћује понављањем у свакодневним и јавним употребама, а његовом негацијом не постиже се аутоматско оспоравање. Управо зато, могућност његове политичке инструментализације чини га потенцијално опасним, будући да „експанзију и значење ’факата’ ’реалистичких објашњења’ стереотипи добијају управо за време политичких напетости“, постајући и исувише вредносно обојене, круте предрасуде које неизбежно утичу на доношење политичких процена.²⁷⁾

У таквим условима, етничке категорије постају референтне тачке за политички идентитет, преко којег вође и/или политичке

25) Рот, К., нав. дело, стр. 275-277; „Саморазумевање колектива је отворен, динамички процес између савремених наратива и садржаја вернакулара. С једне стране оно се стално реорганизује и путем нових стереотипа, с друге стране саморазумевање колектива је онакво каквим га култура преко својих средстава – предања, веровања, ритуала, песама, прича итд. усађује у свест човека.“ (Љубинко Раденковић, нав. према Г. Ђерић, нав. дело, стр. 39)

26) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 3; Рот, К., нав. дело, стр. 260-261.

27) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 44.

елите врше политичку мобилизацију, политизује се етничка свест, постајучи основа идеологије.²⁸⁾

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ: КОЛЕКТИВНО САМОПОИМАЊЕ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ ПОСРЕДСТВОМ ЈАВНИХ ДИСКУРСА

Ако се вратимо конструктивном карактеру дискурса о коме је већ било речи, односно идеји о моћи дискурса да конструише објекте, која води до његовог изједначавања са процесом стварања значења, са друштвеним означавањем, веза културе, језика/дискурса и националног идентитета добија своје јасније одређење. Пођемо ли од горенаведене идеје да су језичке категорије посредством којих мислимо о појавама, тј. кодирамо стварност, заправо продукт социјалних и културних утицаја, односно језички, а самим тим и социјални, културни и историјски конструкти, онда свака репрезентација стварности представља само једну од могућих интерпретација (конструката, дискурса, наратива); уместо „објективног знања“ постоји само мноштво дискурса који на различите начине тумаче стварност и боре се у јавној сфери за престиж и/или доминацију.

У овом делу рада фокусираћемо се на етнички стереотип, у форми националног карактера, митске реминисценције и „мапирања“ националног простора и времена као, три облика наратива којима се изражавају, језички конструишу колективна уверења и самопоимања. Сва три стоје на располагању дискурсима националне репрезентације, односно могућностима њихове идеолошке и политичке употребе.

Најраспрострањеније значење појма стереотип, а за проблематизацију феномена националног идентитета од посебног значаја, везује се за етничке стереотипе као једноставне „скице особина“ и вредности нације. Као нарације којима се вербализују уверења о колективима, одликује их велика одрживост у јавној сфери, јер чине основу дискурса националне репрезентације. Политици су неопходни етнички и идеолошки стереотипи, она их ствара, поспешује или користи. У контексту политичког/идеолошког усмеравања, етнички стереотипи могу се посматрати „као језички клишеи којима се мистификује како представа о некој групи тако и општа дру-

28) Голубовић, З., нав. дело, стр. 77.

штвена ситуација“ . Како примећује Гордана Ђерић: „третирање етничких стереотипа у науци неретко има сличну функцију: када се стереотипи разумевају као објективне, стварне 'особине' народа/ нације или када се позивањем на распрострањеност одређеног стереотипа објашњавају друштвене појаве. У оба случаја анализе не остају на показивању 'физиономији народа' или представа о 'физиономији народа', њима се потврђује или превреднује „стварно стање“, устаљује „једна слика“, указује на исправност/неисправност закључака о некој појави, оправдава 'политичка воља' или 'право јачег“ . Стереотипима се успоставља и нови „поредак вредности“, испољавају различити интереси, бране одређења становишта, концепције, њима се убеђује.²⁹⁾

Прибегавање стереотипу израз је нужности систематисања и поједностављивања у процесима сазнања, али и интелектуалне инертности, као и идеолошке поводљивости и произвођења сагласности о вредностима и њиховим значењима. Као једноставан пут до препознавања „заједничке оцене“ „стереотип обухвата мобилисање значења у једном смеру и израз је тумачења на само један начин, са предвидљивим исходом. Није реч о 'зрну истине', или 'истинитом језгру' у стереотипу него о успешности функционисања у датом контексту и *задовољавања истине задатог контекста*“.³⁰⁾

Стереотипи се могу посматрати и са општијег аспекта, изван оквира интерног карактерисања кроз интерактивну динамику начелне „истости“ и „различитости“, будући да служе и позиционирању у савременом или историјском контексту. Карактерисање нације неодвојиво је од других универзалних типизација, попут, на пример, оних према „културним достигнућима“, „отворености“ односно „затворености“ друштвене структуре“. На стереотипу засноване „поредбене квалификаторне праксе имају прворазредни значај и у самоидентификацији нације и у њеној перцепцији у ширем контексту. Попут регулационих принципа који се у зависности од контекста испуњавају различитим садржајима, такве квалификације превазилазе важност контрастирања и идентификовања различитости“, јер исту наглашавају као трајну одредницу.³¹⁾

Збирно процењивање припадника других нација јавља се у форми мобилисања „сачуваних“ знања и начелних одређења о

29) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 37, 42.

30) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 42-43.

31) Ђерић, Г., нав. дело, стр.76.

њима, која се актуализују при сусрету са неким припадником. Мобилисање представа које се у одређеном тренутку желе „поистинити“, имају своје утемељење у сфери „симболичке топографије“ нације из које се црпи „агументација“ за конституисање уверљивости актуелног смисла. „Тако симболичке тачке у идентификовању постају аргументација за однос који тематизују“.³²⁾

Актуализоване типизације могу се тумачити смислом „посебних потреба датог тренутка“ и прилагођавања на новине у друштвеној стварности, предстојеће догађаје, али или као симптом потребе за променом.³³⁾

*

У контексту националног идентификовања митови, улазе у ред тзв. основних идентификатора, упоредо с језиком и религијом. Анализа домена разумевања митских нарација у свакодневном дискурсу показује, како истиче Гордана Ђерић, „претежну одрживост имена или формуле којом се мит представља на уштрб свога значења“. Чињеница заборава садржаја мита и његових значења указује на „важност домена клишетиране, језички сведене преносивости и примене митских нарација“ али и на значај увида у то шта се у актуелним митским реминисценцијама заборава а шта памти и акцентује од изворног мита. А сама „митска имена и формуле су носиоци одређених убеђења и „слика смисла“ од којих мит у ствари живи“. Именом-симболом се не објашњава, он једноставно садржи и продукује значење.³⁴⁾

Митска прича у савременим политичким условима и уопште јавној употреби, није прича из усменог предања већ применљиви клише или језички стереотип, „референца“ и аргументација у идеолошкој употреби. Појам Косова, тако, на пример, представља име које је синоним за „колевку српства“. Име географског простора постаје формула чије значење везано за прошло време, историју и традицију савршено прилеже на смисао пароле „Косово је Ср-

32) Ђерић, Г., нав. дело, стр.77.

33) У контрастирању путем националних особености, међутим, заједнички оквир (географски, историјски, религијски, образовни, развојни) често је невидљив. Ауторка истиче да је нетачна теза да се код других нација цени само оно што је блиско нашој. Контрастивни елементи треба да покажу и какав „карактер нације“ није, тако да заједничке („објективне“) одреднице попут припадности Балкану, Европи или хришћанству остају невидљиве и неважне у односу на ужу вредносну хијерархизацију...блискост, односно сличност постају инспирација за идентификовање „теже уошљивих разлика“, што се углавном именује „нарцизмом малих разлика“. Ђерић, Г., нав. дело, стр. 77.

34) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 32.

бија“³⁵. Супротност између комплексности значења појма-симбола као језичке ознаке за архетипски простор нације и његове формулаичне представљености у политичком дискурсу, упућује на важност стереотипних исказа у одржавању самог смисла који се њиме преноси и који је много комплекснији од његове језичке ознаке. Смештањем у контекст савремене ситуације, формуле изведене из митских нарација „кодификују и усмеравају саму стварност, постајући, за одређене актере, основним аргументом политичке мобилизације“³⁵)

У процесу политичког мобилисања, конституенти митског идентификовања могу добити и изгубити на значају. Зато је, по Ђерићевој, у анализи друштвених појава смисленије поставити питања о претпоставкама које потенцирају социјалне функције дискурса ослоњених на митску причу. Како наглашава ауторка: „редукована дискурзивна представљивост националног мита, у смислу изражавања изведеним формулама, отвара могућност за посматрање овог феномена као стереотипа“³⁶. У таквој употреби митови су „типизоване и стереотипне нарације о националној историји, националном идентитету и 'националној судбини', које маркирају оно што је важно у културном памћењу и указују на основе удруживања заједнице“³⁶. Објективизујући релевантна места у заједничкој прошлости, митови задобијају трајну снагу симболичког упућивања /идентификовања.³⁶)

Узајамне и нераскидиве везе мита и језика обезбеђују трајност. Мит је условљен дискурсом „који изражава временом успостављени дескриптивни и вредносни однос према колективу“³⁷; та веза језичка и функционална: „у митовима су издвојени симболички колективни акценти који постају основа стереотипије о колективном самопоимању и националном идентификовању. Будући да су нарративни, да се изражавају формулаичним исказима, путем језика, дакле, и митови и стереотипи су одређени целокупношћу језичких услова колектива“³⁷)

Митске представе имају знатну стабилност и у свакодневном дискурсу без обзира на променљивост околности, због њихове укорењености у историјском и културном памћењу и прилагодљивости и стереотипа и митских наратива актуелним приликама. „Пред-

35) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 31.

36) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 31-32.

37) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 33.

мет митова и стереотипа и сами ови феномени јесу 'јака места' сваке заједнице. Они дају 'специфичну боју' и 'дубину' ономе што се подразумева под колективним памћењем и зато што се, с друге стране, односе на актуелне перцепције друштвене стварности³⁸⁾

*

Појам колективног идентитета тесно је повезан с проблемом утапања индивидуалности у ширу структуру, што посебно важи за за етнички и национални идентитет који су блиско повезани са „теоријски сумњивим а политички ризикантним“ појмовима „народне душе“ и „националног карактера“. Романтичарска визија народног духа и карактера ослоњена на истраживачки рад Ј. Г. Хердера, као свест о националној особености пројектована је у симболе народног живота, као израза оног јединственог, аутентичног, изворног. Појам националног идентитета заправо је сменио на старији појам „националног карактера“. Будући да је као и појам „национални дух“ везан за почетке национализма, одувек је био у релацијама са предрасудама и националним стереотипима.³⁹⁾

Сам појам „колективни дух“ нејасан је и неодређен; иако га везујемо за усмену традицију, о њему се „у значењу везивног ткива различитих идеја“, како истиче Гордана Ђерић, пре може говорити са савремених становишта, због немогућности целовите реконструкције слике настанка, мењања и манифестовања народних умотворина као носиоца његовог смисла. „Да би се објаснио 'колективни дух' нужно је да постоји колико-толико јасна представа о основама заједништва датог колектива и одатле изводити претпоставке о заједничком духу. Епско сазнање подразумева узајамност општих, универзалних кодова и посебног социјалног усмеравања“. А управо чињеница преносивости општих места и кодова из различитих старијих традиција главни је противаргумент постојању колективног духа. Ипак, до нашег доба мистификује се појам народа као његовог носиоца, који је мање „заједништво различитог“, а више конструкт збирног лика који нивелише различитости.⁴⁰⁾

Појам националног од почетака његове употребе прате атрибути „истоветности“, „посебног духа“ (Ј.Ф.Хердер). Сматрало се да је појам националног идентитета неодвојив од појма „истовет-

38) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 34.

39) Жунић, Д. *Национализам и књижевност*, стр. 12, 14.<http://rss.archives.ceu.hu/archives/00001127/01/133.pdf>

40) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 26-27.

ности“ јер су припадници једне националне заједнице истоветни управо у ономе по чему се разликују од њених неприпадника. Иако су оваква психологизујућа одређења превазиђена, у процесу конструисања/дефинисања националног идентитета, као израз посебности узимају се и реална и апстрактна обележја (од језика, вере, културе, сродства, заједничке историје, веровања, митова, симбола, до заједничких права, територије дужности и интереса).⁴¹⁾

У основи политички мит, сведен на сажет комуникацијски код аутостереотипа, национални карактер конструише механизам „заједничке свести“ сводећи је на „систем координата који задовољава и синхронијски и дијахронијски план, као у основи образац свођења многострукости идентитета на хомогену целину. „Одређења динамизма народног карактера или колективног идентитета у тим анализама имају стога искључиво реторичку или стилску функцију; суштинска функција остаје у утврђивању већ познатих или у одређеном контексту 'потребних особина“.⁴²⁾

Како истиче Клаус Рот, „уместо о менталитетским обрасцима данас је могуће једино говорити о различитим опажањима и тумачењима у различитим друштвеним и политичким контекстима“. Опасност дискурса који уважава етничке стереотипе као рационалне одреднице колектива сама је собом јасна. „Проблем су управо „супрасегментни“ елементи, којима се описују психолошке посебности и потврђују 'карактерне специфичности', чиме се у крајњем случају егзотизују представници описиваног колектива. Иако не говоре о нечему што је проверљиво у објективној реалности, нити се служе поступцима којима би се та тврђења легитимисала, ови дискурси ипак намећу, или претендују да наметну своју 'реалност' по мери својих 'истина', прибегавајући механизмима типизације када, наизглед, бољих објашњења нема“.⁴³⁾

Проблем с истицањем појединих особина националног карактера није само трајно егзотизовање колектива које води у етноцентризам, и психогизација друштвених појава. „Ови поступци приликом објашњавања савремених конфликта 'типичним особинама народа' започињу и резултирају демонизацијом, односно фатализмом. Квалификаторни наративи, изграђени на доминацији неког

41) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 190.

42) Ђорђевић, Ј., „Плен или жртва, једно размишљање о српском идентитету“, <http://www.komunikacija.org/komunikacija/casopisi/junir/IX/d37>; Ђерић, нав. дело, стр. 85-86.

43) Рот, К, *Слике у главама*, стр. 272; Ђерић, Г., нав. дело стр.86.

стереотипа, постају рационални изговори увек када се то учини политички сврсисходним. Не остављајући простор за анализу изван обрасца зацртаног деловањем 'нежности', изведени на типском психологизовању, 'специфични менталитети' и 'национални карактери' бивају пресудни у тумачењу појава којима су узроци интересни, економски, географски, идеолошки или историјски.“ Тако се карактерисање у сфери друштвеног и политичког представљања показује као врло значајно јер, како истиче Ђерићева, важније је питање када и како се оно употребљава од питања садржаја који се њиме преноси. „Ако би дешифровању или разградњи позитивних/негативних карактеролошких оцена претходило дешифровање контекста зарад којег се оне износе, у теорији би и мање видљиви механизми стереотипног усмеравања били осветљени. Ситуациона условљеност ствара и вербализује 'карактере' према својој потреби.“⁴⁴⁾ Овај увид враћа нас проблему јавне сфере као комуникацијског и социокултурног простора у коме се различити дискурси, нарративи, „гласови“ као носиоци различитих културних склоности, читања културе и традицијских идентификацијских образаца боре за престиж у означавању „националног“; односно то нас враћа важности остваривања демократског захтева за њеном отвореношћу која је претпоставка могућности да она заиста буде простор отворености за различите дискурсе, идентитетске образце, културе; као сферу сталних промена које доносе комуникативне праксе, како у односу снага међу владајућим и конкурентским дискурсима, тако и у смислу идентификацијских образаца који се у њој промовишу и трансформишу.

*

Нације су у великој мери „замишљене заједнице“⁴⁵⁾ које симболички конструишу и институционализују своје просторно-временске међе. Али оне настају на одређеном етничком реалитету који „може симболичко-митолошки подупрети осећање етничко-националног континуитета (А. Смит), али који не мора да представља и стварни континуитет“⁴⁶⁾

Процеси осамостаљивања значења која вредносно маркирају неутралне просторне и временске одреднице нису доступни пот-

44) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 87-88.

45) Андерсон Б. (1998) *Нација, замисљена заједница*, Плато, Београд

46) Жунић, Д. *Национализам и књижевност*, стр.9; <http://rss.archives.ceu.hu/archives/00001127/01/133.pdf>

пуном истраживачком увиду. А, опет, у јавној сфери, посредством деловања одређених дискурса долази до њиховог прихватања, постижења или институционализације. Тако, познате фразе из домена колективне репрезентације добијају квалификаторни значај према којем се опредељујемо. У савременом колективном представљању, развој и поспешивање појединих стереотипа могуће је пратити и изван тог уобичајеног репертоара репрезентације. Јер, како истиче Г.Ђерић, „они се односе на темељне категорије света и задовољавају функцију уопштавања на двама нивоима: оном који се тиче 'локалног саморазумевања' и организовања 'колективног памћења' (...) „и оном који на бази оваквих вербалних пракси артикулише ставове о 'балканској заосталости, 'српској опседнутости прошлости и генеалогима'. Други ниво уопштавања непосредно се односи на јачање „доминантних представа 'менталног мапирања' и симболичке географије“.⁴⁷⁾

Реторичка рутинизација просторно-временских категорија и на њој засноване „теорије“, погодују одржавању негативне стереотипије и колективног егзотизовања. Некритичко позивање на „примену историјских поука“ у јавним дискурсима постаје важно са становишта давања одређеног смисла садашњости, уливања сигурности и давања оријентације. На тај начин снажи се свест о заједништву, развијају идеје и вредности важне за одржање јединства колектива, инсистира на учествовању свих чланова заједнице у нечему што има „виши смисао“, у „историјском трајању“ као континуитету „славних тренутака нације“.⁴⁸⁾

У савременој ситуацији могуће је тако увидети једну парадигмалну појаву. Док се с једне стране у научној литератури говори о „ретериторијализацији идентитета“, с друге стране, у језику фиксиране просторне метафоре указују на везу „колективног идентитета“ и „територије“, јер симболичко поимање простора и његових граница у оваквим представама превладава административно и опстаје у језичком памћењу. Просторни стереотипи веома су ефикасни у политичкој мобилизацији. Због тога је важно указивати на смернице њихове употребе у сфери идеолошког, односно политичког дискурса. Тако се, на пример, у јавном дискурсу често употребљавана синтагма „небеско царство“ у просторном и у временском смислу, као и симболика „гробова предака“ и „колевке српства“ ко-

47) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 149.

48) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 154, 157.

ристе како би се утемељивала иначе неспорна легитимност наше дуге историјске повезаности са територијом Косова и Метохије; потенцирају се симболичке међе националног простора, које некад добијају и стварни смисао.⁴⁹⁾ Присвајање универзалних вредности које се везују за одређене стереотипизирани историјско-митске ре-минисценције, односно представљање одређених група/политичких странака као њихових носилаца и бранилаца, показује се као један од важних видова политичке пропаганде.

Широком и разноликом употребом стереотип је израстао у посебан и не лако уочљив облик дикурса, како истиче Г. Ђерић. Велика одрживост стереотипа у колективном представљању/само-поимању неспорна је у науци, а језички клишеи помоћу којих се актери у јавним дискурсима легитимишу, као и креирање и одржавање „менталних мапа“ као објективних одредница нације предмет су истраживања анализе дискурса. Разлози за ову развијеност и виталност стереотипа су бројни, а један од важнијих је свакако снажно друштвено наслеђе ефикасности идеолошког етикетирања.

Значења, функције и ефекти базичних нарација и дескрипција нације, односно дискурса националне репрезентације зависе од разних чинилаца, а најважнији је свакако контекст у коме се исказују „одређени топоси симболичких и идеолошких дихотомија“, односно „маркантна места политичке и геосимболичке дескрипције“. Менталне мапе и типске нарације које их конституишу у дискурсима колективног представљања много су више су од видова одређене идологије или „дискурзивне моде“, јер имају много шире извантекстуалне импликације. Значајну улогу у њиховим идеолошким ефектима има феномен подложности „уверљивим наративним сижеима“ и њима инхерентно својство ширења и преношења на нове ситуације. „Стереотипи се данас препознају као носећи топоси доминантних нарација односно као речи које покривају све; оне имају универзалне класификаторне функције (европско-балканско, демократско-ауторитарно, либерално-тоталитарно, модерно-традиционално) и тичу се саме концептуализације стварности и стварања доминантне слике света.“ Дискурси тако постају ма-

49) У идиому „свете српске земље“ поред територијалних конотација сједињена су „значајски јака места“ према којима се колективно заједништво саморазумева. То је репертоар „колективног памћења“ и дуге историјске повезаности, чијим се актуализовањем периодима напетости сугерише одговорност у очувању и одбрани заједништва, која је најчешће само реторичко-пригодна, бар када је реч о актерима у јавним дискурсу. (Ђерић, нав. дело, стр. 164-165)

нипулативне координате система идентификације широког класификаторног/квалификаторног спектра: „од произвољне, збирне дескрипције, до дистинкција према идеолошкој, економској, развојној или некој другој равни, се организује и концептуализује перцепција света у неки модел или симболичку менталну мапу.“ Тако устаљивање наративних и дескриптивних пракси у виду политичке, научне или публицистичке „дискурзивне моде“ почиње да опредељује саму дискурзивну праксу.⁵⁰⁾

*

* *

Полазећи од, у науци неспорне, тезе о националном идентитету као споју двеју категорија димензија: грађанских тј. територијално-политичких и културно-етничких, „генеалогских“ (А.Смит), уз фокусирање на његову културно-етничку димензију, покушали смо да сагледамо језичке и културне механизме којима се посредством дискурса ове две димензије прожимају у стеретипији као културолошко-језичкој основи колективног самопоимања.

Проблем развоја и трансформације националног идентитета као социјалнопсихолошког, друштвеног конструкта сагледаван је из перспективе развоја дискурзивних пракси у јавној сфери, посредством којих се он различитим дискурсима непрестано јавно артикулише на разним нивоима, формулише и реформулише. Културни идентитети као продуктивни обрасци националне идентификације представљају базичне елементе система социјалних идентификација појединаца, неопходни за очување културног обрасца нације/етничке заједнице, и неизоставни су део укупног система идентификације у једном друштву. Разматрани у њиховој повезаности, у равни језичког памћења и изражавања, културни и етнички идентитет читују своју конструктивну природу.

У раду смо настојали да укажемо на смер могућих анализа дискурса националне репрезентације, које пружају перспективе разоткривања идеолошких/политичких (зло)употреба етнокултурне компоненте националног идентитета. Уверења смо да анализа дискурса представља најпродуктивнији проучавања овог важног аспекта феномена националног идентитета.⁵¹⁾ Посматрано из пер-

50) Ђерић, Г., нав. дело, стр. 197-198.

51) О анализи дискурса опширније у: Пешић, Ј., Пешић, М., „Унапређивање демократских капацитета медијске комуникације и критичка анализа дискурса“, *Политичка ревија*, 4/2011, стр. 467-491.

спективе изградње, развоја и јачања како демократских тако и националних димензија друштвених капацитета образаца идентификације, то потенцијално значи већи простор у јавној сфери за његову афирмацију активирањем процеса социјалне идентификације кроз припадност култури, језику, вредностима своје нације; неговању „националног осећања“, насупротив идеолошком и политичком „насиљу истоветности“, као безличност „једнодушности“ и једноумља искључивања *концепта разлике*.

Гореописаном поставком истраживања националног идентитета настојали смо да, фокусирањем на језички аспект „етнокултурне“ димензије националног идентитета, културолошки обогатимо поглед на овај феномен, успостављањем јаснијих релација са културом и језиком који му леже у основи, односно са јавним дискурсима/дискурзивним праксама које га конституишу.

Продубљивање културолошких димензија друштвеног феномена националног идентитета, односно припадности нацији пружа могућност за осветљавање конструктивног и продуктивног смисла „замисљања нације“, „посебности“ и „нужности“ које проистичу из припадања нацији, насупротив деструктивности њиховог егзотизујућег смисла који га повезује са национализмом. Мишљења смо да је одвајање културног од националног идентитета у антрополошком/социолошком дискурсу, због изворног политичког порекла и значења термина „нација“ који је феномен нације одавно прерастао, апсорбујући културолошки смисао „етноса“, прихватљиво само условно, у аналитичке сврхе. Настојали смо да горенаведену редукованост појма национални идентитет у политиколошком дискурсу превазиђемо мултидисциплинарним увидима антропологије, социјалне психологије, културологије и комунологије који усложњавају саму теоријску поставку феномена.

Milena Pesic

NATIONAL IDENTITY IN DISCURSIVE PRACTICE: CONSIDERATION IN MULTIDISCIPLINARY APPROACH

Summary

This paper focuses on multidisciplinary research problems of national identity as a social construct . With this aim in the introductory section of this paper was investigated social-psychological aspect of the phenomenon, then the focus shifted to the structural importance of language and social discourse for its definition and redefinition, or its public articulation. The final part

is dedicated to the public discourse of collective self-concept, and their political and ideological usefulness. With this approach, we have tried to overcome dichotomisation of the nature of this phenomenon on the political and cultural dimension, establishing a more complex relationship between language, cultural, ethnic and political dimensions of national identity.

Key words: national identity, culture, social identification, policy discourse, stereotypes, democratic and national capacity to identify patterns

ЛИТЕРАТУРА

- Андерсон Б. (1998) *Нација, замишљена заједница*, Плато, Београд
- Бајар, Ж. Ф. (2009) „Имагинарно у идентитетској афирмацији“, (2009), *Идентитет(у)*, Клио, Београд, стр. 384-391.
- Борбалан, Ж.К. (2009) „Идентитет, ресурс за акцију“ *Идентитет(у)*, Клио, Београд стр. 419-424.
- Бер, В. (2001), *Увод у социјални конструкционизам*, Београд.
- Голубовић, З. (1999), *Ја и други. Антрополошка истраживања индивидуалног колективног идентитета*, Република, Београд
- Вест, К. (2008), „Нова културна политика различитости“, *Студије културе* (прир. Ђорђевић, Ј.), Службени гласник, Београд, стр. 423-435.
- Ђерић, Г. (2005), *Пр(а)во лице множине*, Београд
- Grimshaw, A. (2003), “Discourse and Sociology: Sociology and Discourse”, *The Handbook of Discourse Analysis*. Schiffrin, Deborah, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton (eds). Blackwell Publishing
- Жунић, Д. *Национализам и књижевност*, стр. 12, 14. <http://rss.archives.ceu.hu/archive/00001127/01/133.pdf>
- Камијери К. (2009) „Културе и стратегије или хиљаду начина прилагођавања“, *Идентитет(у)*, Клио, Београд, 105-113.
- Connel S., Hartman, D., (1998) *Ethnicity and Race, Making Identities in Changing World*, London, Pine Forge Press Sage Publications
- Милошевић-Ђорђевић, Ј. (2003) „Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета“, *Психологија*, 36 (2), 125-140.
- Милошевић-Ђорђевић, Ј. (2008), *Човек о нацији*, Институт за политичке студије, Београд
- Недељковић, С. (2007), *Част, крв и сузе. Огледи из антропологије етничитета и национализма*, Београд
- Наумовић, С. (1996), „Од идеје обнове до праксе употребе: оглед о односу

- политике и традиције на примеру савремене Србије“, *Од мита до фолка*. Београд -Крагујевац, стр. 109–145.
- Прелић, М. (2008), *(Н)и овде, (н)и тамо: етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, Посебна издања ЕИ САНУ 64, Београд
- Rapport, N., Overing J. (2000), „Culture“, in: *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*, London: Routledge, pp. 92–102.
- Павловић. М. (1991), „Глобализација и регионални културни идентитет“, *Појмовно-методолошки оквир проучавања етничког идентитета Срба у Батањи*, Београд
- Price, V., „On the Public Aspects of Opinion: Linking Levels of Analysis in Public Opinion Research“, *Communication Research*, 15, 659-679, 1988
- Рот, К. (2000), *Слике у Главама*, Београд
- Робинс К. (2008), „Ка Лондону: граду изван нације“, *Студије културе* (прир. Ђорђевић, Ј), Службени гласник, Београд
- Смит, А., (1998), *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд
- Тијес А.М. (2009), „Културна производња европских нација“, *Идентитет(и)*, Слио Београд
- Формозе, Б. (2009), „Расправе о етницитету“, *Идентитет(и)*, 295-312, Слио, Београд
- Фуко, М. (2008), *Археологија знања*, Београд
- Фуко М. (2001), *Поредак дискурса*, Карпос, Лозница
- Халперн К., Руано-Борбалан К., прир. (2009), *Идентитет(и)*, Слио, Београд
- Хол, С. (2001), „Коме треба ’идентитет’?“, *Реч*, 64/10, Београд

Resume

One of the primary goals of this paper is a multidisciplinary approach to national identity through the observations of “national discourse representation” in the public sphere, shed light on the relationship between language and the cultural, ethnic and political level of national identity, and thus overcome the reduction of this phenomenon that has been experienced within dichotomization in politicology discourse with its cultural and political dimensions. Identity is understood in this paper as an interactive phenomenon that constitutes social-psychological and language constructs in the public sphere, so it should be seen as “a product of various antagonistic discourses, practices and positions that often intersect with each other, or as a social-psychological construct. The research is organized around the interpretation of the meaning of the language performance of this construct in social interaction. Special focus will be on reducing the meaning of those related to

collective / stereotypical self-concept of the nation, the instrument through its simplified representation of mythical constituents, as well as characterology symbolic “mapping” of spatial and temporal determinants. For this project it was necessary to adopt a position of social constructionism to all objects of our consciousness including our understanding of people and our identity are constructed through language, to produce a Foucaultian discourse understood as a “coherent system of representation, as a” way of constructing meaning that exert influence and organize our actions and our conception of ourselves, “that allow us to look at things” from the inside, as a “practice which forms the object of which says,” provides a frame of reference, way of interpreting the world, and giving meaning to the world through language and process of socialization internalize. Assumptions of which are managed in the work were as follows: that the role of public discourse in the strengthening of ethnic stereotypes and mythic modern plays the primary, that these statements axiomatic features and the absence of argument, that the meaning of stereotypes get arguments relying on social, political, ideological context; meaning that the contents of stereotypes adapt to changes in social reality as well as strategies to change the stereotypical representations of social reality itself. Survey of public discourse, national identity and everyday discursive practice of collective self-concept leads to deepening understanding of how stereotypes adopted in public and everyday discursive practices reflect the relationship between knowledge, communication habits and the need to economise on the language on the one hand, and on the other hand to elucidate the mechanisms of political and ideological use of their functions in axiomatic interpretation of social reality, or in collective self-concept and presentation.

Овај рад је примљен 21. марта 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. јуна 2012. године.